

PAPER DETAILS

TITLE: CUMHURBASKANLIGI SISTEMINDE OMBUDSMAN DENETIMI: IDARENIN KAMU
DENETÇİLİĞİ KURUMU TARAFINDAN DENETLENMESİ

AUTHORS: Hasan Tahsin FENOGLU

PAGES: 13-36

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/499840>

CUMHURBAŞKANLIĞI SİSTEMİNDE OMBUDSMAN DENETİMİ: İDARENİN KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU TARAFINDAN DENETLENMESİ

Ombudsman Audit In The Presidency System: Audit Of Administration By The Public Auditor Institution

Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU*

Geliş Tarihi: 27.05.2017 Yayına Kabul Tarihi: 29.06.2017

Öz

Devletin denetlenmesi konusunda yedi adet denetim mekanizması sayılabilir. Bunlar yasamanın, yürütmenin, yargının, medyanın, STK'larının, uluslararası denetim mekanizmalarının ve kamu denetçiliği kurumunun denetimidir. Diğer mekanizmalarla denetim sorunu çözülemediği için dünyanın büyük çoğunluğu ombudsmanlık denetimi sistemine geçmiştir. Osmanlı'daki ombudsmanlığın tam karşılığı olarak 13 tane kurumun olduğu belirtilebilir ki bunlar: ihtisap kurumu, şurta kavramı, çarşı-pazar görevlisi, divan, divan-ı mezalim, kadı'l-kudatlık, kazaskerlik, kadılık, ahilik, fütüvvet, Meşveret/şura ilkesi ve Uzlaştırma Heyeti ve Sulh Meclisi'dir.

ABD gibi başkanlık sistemi ile yönetilen ülkeler ile diğer ülkelerde kategorik ayrı bir ombudsmanlık sistemi yoktur. Ülkeler arasındaki ombudsmanlık sistemlerinin farklılığı, farklı siyasal-sosyal-ekonomik-tarihsel gibi yapısal ve hukuki sistemlerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca ombudsmanlık kararlarının bir anlamda bağlayıcı olmaması olumlu olarak yorumlanabilir; belki de bu yapısı, Ombudsmanlığı Türkiye'nin en tatlı kurumu haline getirebilir. Kararlarının yaptırım gücünün bir anlamda olmaması nedeniyle idare organları, ombudsmanlığa daha olumlu bakacaklardır.

Türkiye'de 16 Nisan 2017 sonrasındaki anayasa değişikliği sonucunda ombudsmanlığı doğrudan

Abstract

Seven auditing mechanisms can be counted on the state's supervision. These are the supervision of the legislature, the executive, the judiciary, the media, the NGOs, the international supervisory mechanisms and the ombudsman institution. The majority of the world has switched to the ombudsman control system because it can not solve the audit problem with other mechanisms. It can be stated that the ombudsman is 13 institutions as a full counterpart in the Ottoman Empire: ihtisap agency, şurta, a marketplace guard, Divan, Divan-ı Mezalim, kadı'l-kudatlık, kazaskerlik, kadılık, ahilik, fütüvvet, Consultation / shura principle and Reconciliation Committee and Magistrates Council.

There is no categorically separate ombudsman system in the countries governed by the presidential system, such as the United States, and in other countries. The differences in the ombudsman systems between countries are due to their structural and legal systems, such as different political-social-economic-historical backgrounds. In addition, the lack of sanction of ombudsman decisions can be interpreted as positive; perhaps this structure can make the Ombudsmanship the most sweet institution in Turkey. The administrative organs will look more favorably on the ombudsman, because of the lack of sanction of ombudsman decisions.

As a result of the constitutional amendment after April 16, 2017 in Turkey, it can be said that there are some

* Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı, fendoglu@hacettepe.edu.tr

olmasa da dolaylı etkileyen bazı sonuçlar olduğu söylenebilir. 16 Nisan 2017 öncesindeki **eski** süreç ve 16 Nisan sonrasındaki **yeni** süreçle ilgili on önemli sonuç vardır. Bunlar (1) Cumhurbaşkanının artık yürütmeyi tek başına temsil etmesi, Başbakanlık ve Bakanlar Kurulunun olmamasıdır. (2) Devlet Denetleme Kuruluna idari soruşturma yetkisinin ve Türk Silahlı Kuvvetlerini de denetleme yetkisinin verilmesidir. (3) Cumhurbaşkanı Kararnamelerinin etkili biçimde yeniden düzenlenmesidir. (4) Bütçe ve kesin hesap konusudur; artık geçici bütçe ve enflasyona göre bütçe kavramları vardır. (5) Vesayet odaklarının denetlenmesi, gereken önlemin alınması, (6) Olağanüstü hal kanun hükmünde kararnamelerinin Mecliste 3 ay içerisinde kabul edilmezse, çıkarılmamış sayılmasıdır. (7) Askerî Yargıtay, AYİM ve Askeri Mahkemelerin kaldırılmasıdır. (8) Cumhurbaşkanına karşı etkili soruşturma açılmasının kabul edilmesi, Anayasanın 125 inci maddesinin 2. Fıkrasının ilga edilmesidir. (9) TBMM'nin HSK'ya 7 üye seçmesi, (10) TBMM'nin asli görevine dönüyor olması ve kanun tasarısı kavramının Anayasadan çıkarılmasıdır.

16 Nisan 2017 sonrasındaki **yeni** süreçteki bu 10 anayasal değişimin, denetim açısından Türkiye'de şu sonuçlara yol açması beklenebilir; (1) Artık yeni sistemle birlikte bürokrasi hızlanabilir ve kararlar daha hızlı alınabilir. (2) Artık bürokrasi, ilerlemek isteyen Türkiye'nin hızı düşüremeyebilir ve hızlanan yürütme organına adım uydurmak zorunda kalabilir. (3) Devlet Denetleme Kurulunun da askeriye ve idareyi soruşturmasının olumlu sonuçları olacaktır. (4) "Bugün git yarın gel" felsefesi sona erebilir. Bürokrasi ehliyet ve liyakata dayalı olarak geliştirilebilir. (5) İnovasyonlar artabilir. (6) Hantallık ve mükerrerlik reforme edilebilir. Bakanlıklarda ve üniversitelerde mükerrer iş yapan birimler varsa, bu konuda bir değişim gelebilir. (7) Cumhurbaşkanı kararnameleri ile idarenin yeniden düzenlenmesi sağlanabilir. Bütün bu nedenlerle yeni dönemde ombudsmanlığın görevi, yetkisi ve sorumluluğu artabilir. Ombudsmanlık, vites yükselten Türkiye'de, hızlı gelişime ayak uydurmak durumunda kalacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cumhurbaşkanlığı sistemi, ombudsman, denetim, idare, bürokrasi, militarizm.

indirect and direct effects on the ombudsmanship. There are ten important results for the old process before April 16, 2017 and the new process after April 16. They (1) represent the president alone now. It is the absence of the Prime Ministry and the Council of Ministers. (2) To give administrative inspection authority and supervisory authority to Turkish Armed Forces to State Supervisory Board. (3) The effective reorganization of the Presidential Declarations. (4) Budget and final accounts; There are now budgetary concepts according to temporary budget and inflation. (5) Inspection of guardianship foci, taking the necessary precautions, (6) The state of emergency shall be deemed not to have been issued unless the decision of the law is adopted within 3 months of the Assembly. (7) The Military Supreme Court, the Supreme Military Administrative Court and the Military Courts shall be abolished. (8) The acceptance of an effective investigation against the President is the abrogation of paragraph 2 of Article 125 of the Constitution. (9) Parliament elects 7 members for judges and prosecutors' Council. (10) The fact that the Assembly is returning to its original duty and the notion of law design is abolished.

These 10 constitutional changes in the new process after April 16, 2017 can be expected to lead to the following conclusions in Turkey in terms of control; (1) With the new system, bureaucracy can be accelerated and decisions can be taken faster. (2) The bureaucracy may not be able to slow down the speed of Turkey which wants to move forward, and it may have to adapt to the accelerating executive body. (3) The State Supervisory Board will also have positive results from the investigation of the military and administration. (4) The philosophy of "go today and come tomorrow" can end. The bureaucracy can be improved on the basis of qualification and merit. (5) Innovations may increase. (6) Clumsiness and duplicity can be reformed. There may be a change in this issue if there are units that are doing duplicate work in ministries and universities. (7) Reorganization of the administration with the resolutions of the President can be provided. For all these reasons, the role, authority and responsibility of the ombudsman may increase in the new period. In Ombudsman, Turkey, which is gearing up, rapid development will have to keep up with it.

Keywords: The presidential system, ombudsman, supervision, administration, bureaucracy, militarism.

I. GİRİŞ: OMBUDSMAN KİMDİR?¹

Ombudsman kelimesi İsveç dilinde delege, Kral ile halk arasındaki elçi, avukat, vekil, bir diğer kişi tarafından onun adına hareket etmeye yetkili kılınmış kimseyi ifade etmek için kullanılır. Kurum olarak ise Parlamento tarafından Parlamento'yu temsil etmek üzere seçilmiş kimse veya kimseyi simgelemektedir.

Ombudsmanlık bir denetim kurumu olup, denetim organlarının yetersiz kaldığı noktalarda bireye çözüm sunmaktadır. Ombudsman, gecikmiş adaletin zulüm olması nedeniyle yargının çözüm getiremediği konularda sonuç getirebilir. Bürokrasinin bürokratizme, Cumhuriyetin bürokratik Cumhuriyete dönüştüğü durumlarda veya siyasal denetimin yetersiz olduğu koşullarda ombudsmanın görevi zorlaşabilir.

Ombudsmanlığa dünyada dört farklı görev yüklendiği belirtilebilir; bazı ülkeler bunların sadece birini, bir başkası tümünü kabul edebilir. Bu kurumun **görevi**, bazı ülkelerde (1) sadece insan haklarını korumak ve geliştirmektir.² (2) Kimi ülkelerde devletle birey arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesidir. (3) Bazı ülkelerde yönetimin denetlenmesidir. (4) Kimilerinde ise bireyi kötü yönetime karşı korumaktır. Bu kurumun **amacı**; hukuk devleti kavramını yerleştirmek, demokrasiyi derinleştirmek, bireyle devlet arasındaki sorunları çözmektir. Bazı ülkelerde yargıyı ve orduyu da denetlemektedir (İsveç). Dünya uygulamalarına bakıldığında bu kurumun ana hedefinin yönetimin iyileştirilmesi olduğu söylenebilir. Amaç, yönetimin iyileştirilmesi, birey haklarının korunması, “bugün git yarın gel” felsefesinin yıkılması, bireyin hesap sorabilmesidir. Ombudsman çözemediği sorunları parlamento ya bildirecektir.

Kamu denetçisi, yönetimin mağdur ettiği bireylerin yaptıkları şikâyetler üzerine harekete geçen, hızlı ve güvenli bir şekilde geniş bir soruşturma ve araştırma yetkisi ile donatılmış olan, yapılan haksızlıkları ortaya koymak, takdir yetkisinin kötüye kullanılmasını engellemek, mevzuata saygılı olmayı ve uygun hareket etmeyi temin etmek, hakkaniyet önlemlerini salık vermek ve nihayet kamu hizmetlerinin daha iyi görülmesi için gerekli reformları yapmak ve önerilerde bulunmak

¹ Fendoğlu, **Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık)**, Ankara, Yetkin 2011, s. 28-29'dan özetlenmiştir. Bu çalışmada bu kitabımızdan yararlanılmıştır; kaynakça için bu kitabımıza bkz.

² İsveç, Norveç ve Danimarka ombudsmanları gibi.

amaçlarını güden yetkin, tarafsız, atanmış veya seçilmiş bir kamu görevlisidir. Kamu denetçisinin evrensel bir tanımının olmadığı görülmektedir. Ombudsmanın, ülkeden ülkeye değişen görev ve işlevleri vardır. Kuşkusuz ki ombudsmanlık, dünyada biri birinden değişik görüntülerle tezahür edebilir.

Devlet birimlerinin denetlenmesi, Çin, Hind, Yunan, Roma ve diğer toplumlarda da mevcut idi. **Çağdaş dönemde ise, devlet yapısının ve yönetiminin büyümesi, verimliliğini küçültmüştü,** bu nedenle devletin daha iyi denetlenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Kamu yönetimi devletten ve toplumdan ayrı düşünülemez. Yönetim, ehil olmayanlar elinde yozlaşır, fayda üretmekten çok zarar salgılayan bir yapıya dönüşür. Bu nedenle idarenin aksak yanları düzeltilmelidir. Geçmişte yönetim anlayışı; hiyerarşi, bürokrasi, sınıf farklılığı ve merkezîyetçilik gibi kavramlar iken bugün bu kavramların yerini karmaşıklık, dinamizm, farklılık, çok kimlilik, yerleşme, hesap verebilir, denetlenebilir gibi kavramlar almıştır.³ Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında liberal devlet kuramının gelişmesi, birey özgürlüğünün daha öne çıkması ombudsmanlık kavramının yayılmasına neden olmuştur; ama Türkiye'nin gündemine 1980'lerden sonra girebilmiştir.

İyi yönetişimin bazı unsurları şunlardır; *açıklık, katılımcılık, denetlenebilirlik, etkinlik ve uyum*. V.E.T'in (verimlilik-etkinlik-tutumluluk) denetimi inkâr edilemez. **Kaldı ki, Türkiye'de idari denetim kurumlarının da yükünün hafifletilmesi gerekir.** Birbirinden kopuk, denetim yetkisi bulunmayan, yaptığı iş konusunda bilgi birikimi bulunmayan idarelere mukabil, kamunun iki yakasını bir araya getiren bir kuruma ihtiyaç olacağı açıktır. Halkla ilişkiler birimleri, Türkiye'de, biri biriyle irtibatları olmayan bir yapıda olduklarından dolayı da ombudsmanlığa ihtiyaç vardır. İdare kendi yaptığı denetiminde taraflı davranıyor olabilir, objektif olmayabilir. Kaldı ki Anayasamızda ya da yasalarımızda öngörülen çeşitli organlar **yerindelik** denetimi yapamazlar. Ayrıca *bir işlem hukuka uygun olsa da haksız olabilir. Bir işlem hukuka uygun olsa da kamu denetçisi yerinde bulmayabilir. İdarenin iç denetimi, hiyerarşik yapı ve dayanışma duyguları gibi sebeplerle vatandaş için bir güvence olmaktan uzaklaşmış olabilir.*

³ Özden, Kemal, **Ombudsman (Kamu Denetçisi) ve Türkiye'deki Tartışmalar**, Seçkin, Ankara 2010, s. 19.

Ülkemizde insanı merkez alan bir halkla ilişkiler kanaviçesine ihtiyaç vardır. Ülkemizde kamu denetçiliği, yönetim-birey ilişkilerinde idarenin eylem ve işlemlerini hukuka uygunlukla birlikte yerindelik yönünden inceleyen ve sorunun çözümü için önerilerde bulunan bir birime duyulan ihtiyaçtan doğmuştur. Halkta beliren umutsuzluk ve kuşku yerini güvene bırakmalıdır. İnsanımız, “Allah, hâkime, hekime, hükümete muhtaç etmesin” dememelidir.

Türkiye gibi her şeyi sineye çekmeye alışık insanların çok olduğu ülkelerde ombudsmanlığa ihtiyaç vardır. *Devletin âli yararları, hikmet-i hükümet ve devlet baba* kavramlarının olduğu ülkemizde devlet birimleri belki ilk zamanlar ombudsmanlığa direnebilir ama sonuçta onlar da toplam kaliteyi yakalamak isteyeceklerdir. Özellikle Batı dünyasından gelen ve Doğu’nun şiddet, korku, militarizm gibi değerlerle anılmasına mukabil,⁴ Türkiye, ne kadar barışçı ve insan haklarına değer verdiğini göstermek zorundadır. Türkiye, insan hakları konusunda bölgesel ve küresel çapta bir marka olabilir.

Kamu denetimi 7 (yedi) şekilde yapılabilir. Bunlar;

1. Yasama organının denetimi (siyasi denetim).- TBMM’de Soru, Genel Görüşme, Meclis Araştırması, Meclis Soruşturması gibi denetimler yanında ayrıca Dilekçe Komisyonu ve İnsan Hakları Komisyonu gibi birimlerin çalışmaları önemlidir. Parlamento, halk adına idareyi denetlemektedir.

2. Yürütme organının denetimi.- İdare, kendi iç denetim yolları ile (teftiş vs) personelinin eylem ve işlemlerini denetlemektedir. İdare kendi içerisinde kurduğu mekanizmalarla kendisini denetlemektedir. Ayrıca CB DDK, Danıştay ve Sayıştay gibi kurumlar da denetleyici organlardır.

3. Yargı organının denetimi.- Anayasa’nın 125 nci maddesinde de açıkça belirtildiği gibi idarenin tüm eylem ve işlemleri yargı denetimine tabidir. Türkiye’de çeşitli yargı denetimleri vardır; adli yargı, idari yargı, askeri yargı ve anayasa yargısı gibi. Ancak yargı pahalıdır; geç işler; yavaştır; aynı konuda hukukçular bile ihtilafa düşebilir; biçimseldir; karmaşıktır; masraflıdır; posta geç işleyebilir; postada evrak

⁴ Huntington, Samuel P., **The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order**, Simon and Schustre, New York, London, Toronto, Sydney, New York, 2003, s. 14-185.

kaybolabilir; aşırı iş yükü vardır; adalet geç gelir; gereksiz sertlik ve terslikler olabilir; bilirkişi ücreti can yakabilir.⁵

4. Basının denetimi.- Medyanın idareyi denetlemesi çağdaş demokrasilerde önem taşımaktadır. Türkiye’de RTÜK, ABD’de FCC (*Federal Communications Commission*), Fransa’da CSA (*Conseil Supérieur de l’Audiovisuel*) gibi düzenleyici otoriteler vardır. Medya, idarenin yanlışlarını dile getirebilir ancak medya taraf tutabilir; birilerinin kontrolünde olabilir. Muhalefet ülkeyi sürekli olarak kaos ve istikrarsızlık ortamında gösterebilir. Medya patronları, sadece kendince bilmemiz gereken bilgileri bize gösterebilir. Medya patronlarının kişisel, siyasi ve iktisadi çıkarları ön planda olabilir. Medya sürekli olarak kendi yararları doğrultusunda sahip olduğu internet, TV, radyo vs ile haber üretebilir. Dezenformasyon (yanlış, yanıltıcı bilgi) yayabilir. Medya olaylara reyting açısından yaklaşabilir; medya birçok konuda yeterli bilgiye sahip olmayabilir. Güçlü baskı grupları devleti kontrol altına almaya çalışabilir; birey medyanın saldırıları karşısında çoğu kez savunmasız kalmaktadır. Bu durum, basının tek başına denetiminin yeterli olmadığını göstermektedir.

5. Kamuoyu denetimi.- Halk idarenin hatalarını kendi gücü ile de denetleyebilir. STK’larının ve bireyin bilgi edinme hakkı ile idarenin denetimi de önem taşımaktadır.

6. Uluslararası Denetim.- BM İşkenceyi Önleme Komitesi ve Avrupa Konseyi İşkenceyi Önleme Komitesine, ülkemiz cezaevlerinde denetim yapmaları yetkisi uluslararası anlaşmalarla tanınmıştır. Yine AGİT’in, AIHS’nin vs kabulü, AIHM’nin yargı yetkisinin tanınması da uluslararası insan hakları denetiminin kabulü anlamına gelir.

7. Ombudsmanlık Denetimi.- Kısaca, parlamento denetimi (siyasi denetim), idari denetim, yargı yoluyla denetim, basının denetimi, kamuoyu denetimi ve uluslar arası denetim yolu ile idarenin denetlenmesi yeterli olmayabilir, ombudsman denetimine ihtiyaç vardır. Kamu Denetçiliği diğer denetim türlerinden farklı bir türü teşkil etmektedir ama diğer denetim türlerine bir alternatif de değildir. Kuşkusuz ki, kamu denetçisi görevini iyi yapabilmek için zamanla denetleme birimleri arasında bir ağ kurmalı ve eşgüdüm görevini de ifa etmelidir.

⁵ Fendoğlu, *Kamu Denetçiliği*, s. 34, 35.

Ombudsman idareyi denetler. İdarenin tanımı KDKK⁶ un 3 üncü maddesi ile⁷ Kurumun görevi KDKK un beşinci maddesi ile⁸ Kuruma başvuru ise 17 inci maddesi ile belirlenmiştir.⁹

⁶ Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu (KDKK), Kanun Numarası: 6328 Kabul Tarihi: 14/6/2012, Yayımlandığı R.Gazete: Tarih: 29/6/2012, Sayı: 28338.

⁷ KDKK, m. 3: “e) İdare: Merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri ile sosyal güvenlik kurumlarını, mahallî idareleri, mahallî idarelerin bağlı idarelerini, mahallî idare birliklerini, döner sermayeli kuruluşları, kanunlarla kurulan fonları, kamu tüzel kişiliğini haiz kuruluşları, kamu iktisadi teşebbüslerini, sermayesinin yüzde ellisinden fazlası kamuya ait kuruluşlar ile bunlara bağlı ortaklıklar ve müesseseleri, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarını, kamu hizmeti yürüten özel hukuk tüzel kişilerini” ifade eder.

⁸ KDKK madde 5: “Kurumun görevi MADDE 5 – (1) Kurum, idarenin işleyişi ile ilgili şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevlidir. (2) Ancak; a) Cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemler ile resen imzaladığı kararlar ve emirler, b) Yasama yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlemler, c) Yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin kararlar, ç) Türk Silahlı Kuvvetlerinin sırf askerî nitelikteki faaliyetleri, Kurumun görev alanı dışındadır.”

⁹ Madde 17: “(1) Kuruma, gerçek ve tüzel kişiler başvurabilirler. Başvuru sahibinin talebi üzerine başvuru gizli tutulur. (2) Başvuru; başvuru sahibinin adı ve soyadı, imzası, yerleşim yeri veya iş adresini ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları için vatandaşlık kimlik numarasını, yabancılar için pasaport numarasını, başvuru sahibi tüzel kişi ise tüzel kişinin unvanı ve yerleşim yeri ile yetkili kişinin imzasını, varsa, merkezi tüzel kişilik numarasını ve yetki belgesini içeren Türkçe dilekçe ile yapılır. Bu başvuru, yönetmelikte belirlenen şartlara uyulmak kaydıyla elektronik ortamda veya diğer iletişim araçlarıyla da yapılabilir. (3) Yapılan başvurulardan; a) Belli bir konuyu içermeyenler, b) Yargı organlarında görülmekte olan veya yargı organlarınca karara bağlanmış uyuşmazlıklara ilişkin olanlar, c) İkinci fıkrada belirtilen şartları taşımayanlar, ç) Sebepleri, konusu ve tarafları aynı olanlar ile daha önce sonuçlandırılanlar, incelenmez. (4) Kuruma başvuruda bulunulabilmesi için, 6/1/1982 tarihli ve 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanununda öngörülen idari başvuru yolları ile özel kanunlarda yer alan zorunlu idari başvuru yollarının **tüketilmesi gereklidir**. İdari başvuru yolları tüketilmeden yapılan başvurular ilgili kuruma gönderilir. **Ancak Kurum**, telafisi güç veya imkânsız zararların doğması ihtimali bulunan hâllerde, idari başvuru yolları **tüketilmese dahi** başvuruları kabul edebilir. (5) Kuruma, illerde valilikler, ilçelerde kaymakamlıklar aracılığıyla da başvurulabilir. (6) Başvurulardan herhangi bir ücret alınmaz. (7) Kuruma, dördüncü fıkra uyarınca yapılacak başvuruya idare tarafından verilecek cevabın tebliği tarihinden, idare başvuruya altmış gün içinde cevap vermediği takdirde bu sürenin bitmesinden itibaren **altı ay içinde başvurulabilir**. Başvuru tarihi, dilekçenin Kuruma, valilik veya kaymakamlıklara verildiği, diğer hâllerde başvurunun Kuruma ulaştığı tarihtir. (8) Dava açma süresi içinde yapılan başvuru, işlemeye başlamış olan dava açma süresini durdurur.”

II. BAŞKANLIK SİSTEMİNDE OMBUDSMANLIĞIN DENETİMİ

1. TARİHSEL SÜREÇ

Devlete karşı şikâyetlerin bağımsız idari otoriteler tarafından yerine getirilmesi hemen tüm medeniyetlerde görülebilmektedir. Ombudsmanlığın uzak temelleri, Çin’de, **Roma’da** ve Antik **Yunan’da** bulunabilir. Bu uygarlıkları kendi potasında yoğurarak modern dünyaya sunan **İslam Medeniyeti** ve Osmanlı uygulaması bu konuda zengin örneklerle doludur. İslam-Osmanlı uygarlığında kamu denetçiliğinin temelleri, değişik kavramlara dayandırılabilir; bunlar, ihtisap kurumu, şurta kavramı, divan, divan-ı mezalim, kadı’l-kudatlık, kazaskerlik, kadılık, ahilik, fütüvvet, Meşveret/şura ilkesi ve Uzlaştırma Heyeti ve Sulh Meclisi’dir.

Abbassiler devrinde, görevi iyiliği emretmek ve kötülüğü uzaklaştırmak olan muhtesip, pek çok görevi yanında, süratle sonuçlandırılması gereken davalarla ilgilenir ve kimi zaman güç kullanarak sorunları çözerdi.¹⁰ Muhtesip, yargıdaki gecikmeleri ve diğer adli yakınmaları dinleyerek, adaleti gerçekleştirmeye çalışırdı. Hisbe memuru, **İbrahim b. Betha**, Bağdat’ta, zamanın kadı’l-kudatı Ebu Amr b. Hammad’ın, davaların da görüldüğü konağına uğrar. Davası olan halkın epeydir beklediğini görünce, kapıcısını çağırır ve “*Başkadiya söyle, dava sahipleri Güneş’in altında, kapısın önünde beklemektedirler. Ya makamına otursun, ya da özrünü bildirsin de bekleyen halk da dönüp gitsin.*”¹¹ der. Muhtesibin yargıyı denetlemesi, günümüz yargı denetleme mekanizmalarının dışında, tamamen özgün bulunmaktadır. **Bu denetlemenin, yargısal değil de idari olduğu görülmektedir.** Osmanlıda hisbe kurumu epey değişikliğe uğramış, evvelce kadılık derecesinde olan ve hatta kadı kadar İslam’ın esaslarına hâkim, önemli bir zat tarafından görülen hisbe görevi, artık Osmanlılarda şehir veya kasabanın tali derecede bir hizmeti halini almıştır.¹² Osmanlı’da hisbe, **kadı’nın** görevleri arasında bulunduğundan, muhtesip de kadı tarafından atanır.¹³

¹⁰ YILDIZ: “**Abbassiler**” md., s. 40.

¹¹ MAVERDİ: **el -Ahkamu’s- Sultaniye**, s. 320.

¹² AKDAĞ: **Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, C. I, s. 410.

¹³ İNALCIK: “**Mahkeme**”, s. 150.

Esasen Osmanlı'da, üç kıtaya yayılmış Devlette, yönetimin merkezi-
zileştiği ve hiyerarşik bir düzen aldığı görülmektedir.¹⁴

Selçuklu-Osmanlı döneminde kamu yönetimi ile birey arasındaki ilişkiler ve ombudsmanlığın kökenleri derinliğine araştırılmalıdır. Selçuklu Sultanı Melikşah'ın, 485/1092 yılında özel hukuka ilişkin *el-Mesailü'l-Melikşahiyye fî'l-Kavaidi's-Şer'iyye* adli koduna göre¹⁵ Selçuklu Adliyesi Şer'i Yargı ve Örfi Yargı olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Şer'i davalara kadılar bakarlardı. Bu kadıların başında merkezde bulunan bir başkadı (kadı'l-kudat) bulunurdu. Kadıların verdikleri hükme müdahale edilemezdi. Ancak bir kadı'nın bile bile yanlış verdiği bir hüküm, diğer kadılar tarafından altı imzalanarak sultana arz edilebilirdi.¹⁶ Büyük Selçuklu hükümdarları **haftada iki gün** halkın şikâyetlerini dinlerdi. Anadolu Selçuklularında ise Sultan (hükümdar), yılda bir defa mahkemeye gider, kadı karşısında ayakta durur ve davacı varsa yargılama yapılır, kadı tarafından hüküm verilir ve bu hüküm yerine getirilirdi. O durumda hükümdarlık haşmet ve merasimi bir tarafa bırakılırdı.¹⁷ Anadolu Selçuklularında askeri sınıfa ait kadı (kadileşker) ile halka ait hukuki işlere bakan kadı'l-kudat¹⁸ ayrı idi; en büyük ilmiye reisi kadı'l-kudat (baş kadı) adını taşıyan Konya Kadısı idi.¹⁹ İlmiye sınıfı, yargıçlar, medreseliler ve müftülerin toplamına denirdi. Kadılar, sultan veya vezir (bakan) tarafından tayin edilmekte, şer'i cezaların uygulandığı görülmekte²⁰ idi. Türkiye Selçuklularında kadı, önceki İslâm ülkelerinde olduğu gibi, sadece adliye işleriyle değil, idari işler ve noterlik gibi işlerle de uğraşırdı.²¹ Anadolu Selçuklularından sonra İlhanlılar zamanında da Vakıflar Bakanlığı (Evkaf Nezareti) mevcut idi; başkadı (kadı'lkudat) ve kadıaskerlik vazifeleri Konya kadısında toplanmıştı veya Konya kadısı aynı zamanda kadıasker idi; kadıaskerler,

¹⁴ SHAPIRO: **Appeal**, s. 373.

¹⁵ MTM, C. II, s. 249-261.

¹⁶ ALPTEKİN, Coşkun: "**Büyük Selçuklular**", C. VII, İst. 1992, s. 204.

¹⁷ İNALCIK, Halil: "**Adaletname**", DİA, C.I, İst. 1988, s. 346.

¹⁸ Avşar, s. 43. Avşar, kadı'l-kudatlığı, Türk baş-hâkimliği olarak göstermekte ise de, bu bilgi eksiktir. Selçuklularda kadı'l-kudatlık olan bu kurum Osmanlı döneminde Kazaskerlik adını almıştır.

¹⁹ UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, 4. B., TTKY, Ank. 1988, s. 122.

²⁰ ALPTEKİN: "**Türkiye Selçukluları**", C. VIII, İst. 1992, s. 375.

²¹ TURAN, Osman: **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Metin, Tercüme ve Araştırmalar**, 2. Baskı, TTKY, Ankara, 1988, s. 44; ancak Selçuk mahkemelerinde cereyan eden bu işlemler ile merkezi hükümetin gönderdiği emirleri kapsayan **kadı sicillerinden hiçbirini, üzülmektedir.**

Karahanlılarda, Anadolu Selçuklularında, Eyyübilerde, Memlûklerde, Ak ve Karakoyunlularda ve Karamanlılarda da görülüyordu.²² Akkoyunlu (1340–1514) ve Karakoyunlularda da devletin adli işlerine kadılar bakardı. Kadı muasker (askeri hakim) askeri yargının, kadı'l-kudat (baş kadı) ise sivil yargının başıydı. Bu devletlerde de gerek adli sınıf ve gerek ulema sınıfı yani medrese ve danişmendler itibar ve imtiyaz sahipleri idiler.²³

Osmanlı devletinde, 1876 tarihli Kanun-i Esasi öncesinde bugünkü anlamda adı anayasa olan bir metin yoktur ama ülke yönetiminde uyulması gereken iki ölçü vardır: Birincisi, şer'i şerif veya şer'i hukuk, ikincisi, kanun-i münif. İkincisine örfi hukuk, örf-i padişahî ve örf-i münif-i sultani de denilir ki, padişahların emir ve fermanlarıyla oluşan hukuk demektir. Osmanlı'da, *Şer'-i Şerif, İdari Teşkilat Kanunu ve Kanunname-i Osmanî* denilen üç esas, bir araya getirilerek adı anayasa olan bir metin yapılma ihtiyacı duyulmamıştır. 1876 tarihine kadar Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı gibi devletlerde adı anayasa olan bir metin yapılmadığı görülmektedir. Medine Anayasası, ihtiyaç kalmayınca tarihi bir metin haline gelmiş, yerine, 1876'ya kadar adı anayasa olan bir metin koyulma ihtiyacı duyulmamıştır. Çünkü ilk 2 kaynakta bulunan hukuki esaslar ve kanunnameler, bir nevi anayasa veya temel prensip sayılmıştır. Dört Halife devrinden sonra İslâm hukukunda yasama, müçtehit hukukçuların serbest ilmi çalışmalarıyla oluşmuş olup, modern resmi kanun metinleri XIX. Yüzyıldan sonra başlamıştır.

Yargıda Uzlaştırma Grubu ve Uzlaştırma Meclisi.- Kadı Sicillerindeki kayıtlardan, mahkemeye intikal eden bazı davaların hâkimin kararıyla değil; taraflara Kadı tarafından yapılan çağrı üzerine, bir heyetin de uzlaştırmasıyla, dosyanın sonuçlandığı anlaşılmaktadır. Osmanlı sistemindeki bu uzlaşma uygulaması, İslam hukuku orijinlidir. İslam hukuku kaynaklarında uzlaşma (sulh) konusu oldukça detaylı olarak ele alınmıştır. Uzlaşmanın dayanağı Kitap, Sünnet ve İcma'dır. Kadı sicillerinde "Sulh (uzlaşma) hayırlıdır" (ayeti) ve "Sulh (uzlaşma), hükümlerin en efendisidir" (hadisi) ilkeleri genellikle zikredilir. Aralarında hukukî bir dava bulunan tarafların iki şekilde uzlaşabilecekleri

²² TURAN: **Resmi Vesikalar**, s. 45-46.

²³ UZUNÇARŞILI: **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, s. 284; ayrıca bk. SÜMER, Faruk: **"Akkoyunlular"** maddesi, DİA, C. II, s. 270-274.

belirtilmektedir. Bunlardan **birincisi**; tarafların mahkemeye müracaatta bulunmadan önce kendi aralarında yapmış oldukları uzlaşmadır. **İkincisi** ise mahkemede başlar ve devam eder. Buna göre; kadı, davacı ve davalıyı dinler. Taraflardan hiç biri kesin bir delil getiremediğinde aralarındaki sorunu gidermek üzere tarafları anlaşmaya davet eder. Böylece yargılama duraklar ve uzlaşma süreci başlamış olur.

Kadı sicillerinde yer alan uzlaşma kararlarının (hüccetlerinin) pek çoğundaki ifadeler de uzlaşma işleminin tarafların mahkemeye müracaatlarından sonra başladığını göstermektedir. Hâkimin tarafları uzlaşmaya daveti, dava hakkında karar vermeden önce olmalıdır. Çünkü hüküm verildikten sonra uzlaşmaya yönlendirmek doğru değildir. Davanın gereksiz yere sürüncemede kalmaması için hâkim ikiden fazla uzlaşma teklifinde bulunmaz; taraflar uzlaşmaya yanaşmazlarsa yargılamayı sonuçlandırır. Teklifi kabul eden tarafların uzlaşmasından sonra dava sona erer ve Kadı ayrıca bir hüküm vermez. Sadece uzlaşma sözleşmesini kayda geçirir. Ancak taraflar uzlaşmaya yanaşmazlarsa yargılama devam eder ve hâkimin vereceği kararla sonuçlanır. Uzlaşma, genel bir ifadeyle; alacak, borç, tazminat, öldürmeden doğan kan parası (diyet), ta'zîr gibi davalarda yapılabilir ve üzerinde anlaşmaya varılan uzlaşmanın mal, mülk veya menfaat kabilinden olması şarttır. Zina ve içki içme gibi ceza davalarında (*hukûkullah*) uzlaşma yapılamaz.

Osmanlı mahkemelerinde uzlaştırmamanın sistemli bir şekilde uygulamasında önemli bir yere sahip olan “Uzlaştırmacılar” bazı kayıtlarda “*muslimûn muslihûn*”, bazılarında ise sadece “*muslihûn*” veya “*muslimûn*” olarak zikredilmekte olup en az **üç kişiden** oluşmaktadır. Her ne kadar heyette yer alan şahıs isimleri kesin olarak bilinmese de, şuhûdü'l-hâl'de olduğu gibi, muhtemelen onlar da toplumda seviye-sayılan, fikir ve kararlarına güvenilen kimseler arasından belirlerdi. Heyet, **tarafların da bir araya geldiği bir uzlaşma meclisi** düzenlerdi. Her iki taraf da fedakârlıkta bulunur ve oturum sonunda uzlaşma heyetinin aracılığıyla ortak bir noktada uzlaşma anlaşması yapılırdı. Anlaşmaya varılan bu karar yine aynı mecliste hemen uygulanır ve üzerinde uzlaşılan miktar, davalının borçlu olarak ayrılması için uzlaşma bedelinin mecliste kabzı şart olduğundan dolayı yine bu mecliste borçlu tarafından alacaklıya ödenirdi. Taraflardan biri uzlaşmadan döndüğü veya inkâr ettiği takdirde, böyle bir davanın pek

çok şahidi bulunduğu için mahkemede durumun ispatı zor değildir. İstanbul, Balıkesir, Manisa, Konya ve Edremit'e ait toplam altmış beş uzlaşma kararının (hüccet) konularına göre dağılımı da, hangi tür davalarda bu yolun tercih edildiğini göstermektedir.²⁴ Uzlaşma yoluna, sadece Müslümanlar değil, gayr-ı Müslimler de başvurabilir. Gayr-ı Müslimlerin aralarındaki anlaşmazlık, bazen Müslüman uzlaştırıcılar tarafından çözümlenebildiği gibi gayr-ı Müslim uzlaştırıcılar tarafından da çözülebilirdi. Osmanlı mahkemelerindeki davaların ne kadarının uzlaşma yoluyla çözümlendiğini tam olarak bilmek mümkün değildir. Balıkesir Kadı Sicillerinden bu oranın **%20** civarında olduğu anlaşılmaktadır. Hukuk davalarının azımsanmayacak bir miktarının sulh yoluyla çözülmüş olması, bir taraftan mahkemelerdeki dava yoğunluğunu azaltırken, adaletin de çabuklaşmasını sağlamaktadır. Bu sayede çözümsüz pek çok dava çözülmüş, aileler içerisinde huzursuzluğa sebep olan miras kavgaları çözümlenmiş, ceza davaları nedeniyle birbirleriyle düşman haline gelen kişiler barışmışlardır. Mahkemeye hasım olarak gelen taraflar, uzlaşma sayesinde dost olarak ayrılmışlar ve dava sonunda kaybeden-kazanan değil, uzlaşan taraflar olarak mahkemeyi terk etmişlerdir.

Yukarıda belirtilen yargı ve uzlaşma kurumlarının yanında **hisbe** kurumundan da söz etmek gerekir. Dava açmayı gerektirmeyen, ama toplumda "iyiliği emr, kötülükten yasaklama görevi" bulunan teşkilata hisbe teşkilatı, mütevellisine de '**hisbe valisi**' denir.²⁵ İyiliği emirle birlikte, ölçü-tartıyla da ilgilenen bu teşkilat "hasbüke" kelimesinden alınmıştır²⁶. Hisbe ile yargının benzerliği şu konularda görülmektedir: Muhtesip, ölçü-tartı, satılan mal ve ücret anlaşmazlıkları, ödeme gücü olduğu halde borcun geciktirilmesi davalarında yargı yetkisine sahiptir; ama kanıt (delil), ispat, ve yemine ihtiyaç duyulan davalara bakamaz.

Kadı, açılan bir dava olmadıkça, davaya bakamaz ama muhtesip, açılan bir dava olmasa da, iyiliği emretmek ve kötülüğü

²⁴ MUTAF, Abdulaziz, "Osmanlı Hukuk Sisteminde Dostane Çözüm: "Sulh" Uygulaması", bu makale TURCICA Dergisinin 36. sayısında (2004) (Sayfa 125-140) "Amicable Settlement in Otoman Law: Sulh System" başlığıyla İngilizce olarak yayınlanmıştır.

²⁵ İBN KAYYİM: **et Turuk**, s. 344; Hisbe yargısı ile adi yargı arasındaki farklar için bk. Abdulhamit: **el Kada ül İdari**, s. 296-298; Hisbe yargısı ile mezalim yargısı arasındaki farklar için bk. 298-300; ez-ZUHAYLİ: **et-Tanzimü'l-Kada**, s. 106.

²⁶ KALKAŞANDİ: **Subhu'l-A'sa fi Sinaati'l-İnşa**, C.V, s. 425.

uzaklaştırmakla yükümlüdür.²⁷ Muhtesip, kötülüğü, güç ve tazirle kaldırabilir ama kadı, ancak sabır, vakar ve sükûnetle davayı halleder.²⁸ *Muhtesibin rütbesi, kadı'dan düşük*, mezalim kadısının yetkisi ise *kadı'dan yüksektir*. Hisbe, İslâm hukukuna özgü bir kurumdur, Bizans'tan alınma²⁹ ya da Roma'dan alındığı doğru olmadığı gibi³⁰, kadı karşısında alternatif olarak dinden kaçış³¹ değildir. Muhtesibin üç görevi, insanların haklarını (hukuku'l-ibad), Allah'ın haklarını (hukuku'llah) ve diğer hakları korumaktır.³² Bugünkü anlamıyla ombudsmanlığın kurucusu olan Hz. Ömer, hisbe otoritesini düzenlemiş ve bunu yargı otoritesinden ayrı tutmuştur. Çünkü bazı haklar vardır ki, hukuk düzeni, bunların korunmasını istemektedir; ne var ki, ihmal edildiğinde sorunu kadıya götürecek belirli bir kişi olmamakta veya zarar görecektir kimse kendi hakkını korumaktan aciz bulunmakta, böylece kamu takibini gerektirmektedir.³³

2. ABD'DE OMBUDSMANLIK³⁴

ABD'de ombudsmanlığın kurulması bizde olduğu gibi uzun süre tartışılmış, lehte ve aleyhte görüşler ileri sürülmüştü. Yargının çok iyi işlediği ABD'de de yeni bir sistemin kurulması sonuçta uygun görülmüştür. Yargının pahalı ve yavaş yürümesi, hakkaniyet ilkesi gibi gerekçeler ombudsmanlık sisteminin kurulması ile sonuçlanmış ve ilk olarak da geleneksel ombudsmanlık şeklinde Hawai'de kurulmuştur (1969).

ABD'de ilk kurulan beş federe devlette klasik ombudsmanlık uygulanmaktadır; bunlar Havai (1969), Nebraska (1971), Iowa (1972), Alaska (1975)³⁵ ve Arizona (1966) dır. ABD'de genel anlamda

²⁷ İBN FERHUN: **Tabsiratü'l-Hükkam**, C. I, s. 19.

²⁸ MAVERDİ: **el- Ahkamu's- Sultaniye**, s. 302.

²⁹ SHAPIRO: **Appeal**, s. 365.

³⁰ Muhammad Akram Khan: **Al-Hisba and the Islamic Economy**, in Public Duties in Islam, The Institution of the Hisba, by al-Shaykh al-İmam Ibn Taymiya, (Appendix), Leichester, 1982, The Islamic Foundation, s. 139.

³¹ SHAPIRO: **Appeal**, s. 365-366.

³² Muhammad Akram Khan: **Al-Hisba and the Islamic Economy**, s. 138.

³³ İBN AŞUR: **İslâm Hukuk Felsefesi**, s. 197.

³⁴ Burada sadece ABD'de ombudsmanlık sistemi üzerinde durulmasının nedeni, başkanlık sistemini kabul etmiş olması nedeniyle. Dünyadaki diğer ülke uygulamaları açısından bkz. Fendoğlu, **Kamu Denetçiliği**, s. 91 vd.

³⁵ <http://www.usombudsman.org/en/>. Alaska'nın mevcut ombudsmanı (State of Alaska Ombudsman) **Linda Lord-Jenkins**'tir (14.10.2010).

ombudsmanlık, yerel yönetimler ve federe devletlerde 1975'lerden beri uygulanmaktadır. ABD'de şu ombudsmanlıklar mevcuttur; Çocuk Ombudsmanı, Çevre Ombudsmanı, Tüketici Ombudsmanı, Üniversite Ombudsmanı, Cezaevi Ombudsmanı, Azınlıklar Ombudsmanı, Sağlık Ombudsmanı, Aile Ombudsmanı, İşveren Sorunları Ombudsmanı. ABD'de 40 Federe Devlette farklı isimde ombudsmanlıklar vardır; bunların da 27 tanesi halen bizde olduğu gibi valilikler bünyesinde, 2 tanesi savcılığa bağlı, kalanı ise kamu kurumları bünyesindedir. ABD'de her eyaletin ombudsmanlık sistemi farklıdır. İsmi ombudsmanlık olmasına rağmen idareye tamamen bağlı olanlar da vardır. Bu nedenle ABD'de her eyalet ayrı ayrı incelenmelidir. Klasik ombudsmanlığın olduğu Hawai'de tüm **idare ve mahkemeler** ombudsman tarafından denetlenir. **Arizona**'da ombudsman Eyalet Meclisi tarafından atanır; tüm idareyi denetler. İstisnalar yani denetlenmeyecek alanlar ise şunlardır; üniversiteler, kilise okulları, seçimle gelen kişiler, yasama meclisleri ve mahkemeler. ABD Ombudsmanlar Birliği (The United States Ombudsman Association=USOA), 1977 senesinde kurulmuştur; yerel, bölgesel ve federal düzeydeki ABD ombudsmanlarını bir araya getiren bir birliktir.³⁶ Amerikan ombudsman modeline göre, ombudsmanlık bir kanun ile kurulur, tüm soruşturma yetkileriyle donatılır, her tür dosyaya girme hakkı vardır. Yasama ve yürütme tarafından seçilen ombudsmanlar tüm ABD'de bulunmaktadır.³⁷ ABD'de ombudsmanlık kurumu giderek yaygınlaşmaktadır.³⁸

III. CUMHURBAŞKANLIĞI SİSTEMİNDE DENETİM

16 Nisan 2017 tarihli halkoylaması ile kabul edilen yeni sistemle **Anayasanın 8 inci maddesi** değiştirilmiş, yürütme yetkisi sadece Cumhurbaşkanına verilmiştir. Başbakanlık ve Bakanlar Kurulunun kaldırılmış olması, sistemi hızlandıracak, hızlı karar almaya yardım edecek, sistemin daha iyi işlemesi gerçekleşecektir. Bürokrasi, sistemin hızını düşüremeyecektir. Bununla birlikte, isabetli ve yerinde karar alınabilecek mekanizmalar çalıştırılabilecektir.

1982/108 inci madde ile Devlet Denetleme Kurulu'na icrai yetki verilmekte; idari soruşturma yapma ve Silahlı Kuvvetleri denetleme

³⁶ <http://www.usombudsman.org/en/>

³⁷ <http://www.usombudsman.org/en/>

³⁸ <http://www.law.ualberta.ca/centres/ioi/Links/Links-to-OfficesInstitutes.php>

imkânı tanınarak yetkileri genişletilmektedir. Bu madde ile yenilikler getirilmiştir. Şöyle ki;

1982/108 inci maddeye göre, “İdarenin hukuka uygunluğunun, düzenli ve verimli şekilde yürütülmesinin ve geliştirilmesinin sağlanması amacıyla, Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak kurulan Devlet Denetleme Kurulu, Cumhurbaşkanının isteği üzerine, tüm kamu kurum ve kuruluşlarında ve sermayesinin yarısından fazlasına bu kurum ve kuruluşların katıldığı her türlü kuruluştaki, kamu kurumu niteliğinde olan meslek kuruluşlarında, her düzeydeki işçi ve işveren meslek kuruluşlarında, kamuya yararlı derneklerle vakıflarda, her türlü inceleme, araştırma ve denetlemeleri yapar.” Bu eski haline ek olarak, “inceleme” kelimesinden sonra “**idari soruşturma**” kavramı eklenmiştir. (f.1). yargı organları, Devlet Denetleme Kurulunun görev alanı dışındadır.” İken yeni halinde “**Silahlı Kuvvetler**” de soruşturma kapsamına alınmıştır.” (f.2). “Devlet Denetleme Kurulunun üyeleri ve üyeleri içinden Başkanı, kanunda belirlenen nitelikteki kişiler arasından, Cumhurbaşkanınca atanır.” (f.3). Yeni şeklinde “**Başkan ve üyeleri**” kelimeleri ile değiştirilmiştir. Devlet Denetleme Kurulunun işleyişi, üyelerinin görev süresi ve diğer özlük işleri, CBK ile düzenlenir. CB Genel Sekreterliğinin kuruluşu kararname (CBK) ile düzenlenecektir

1982/123 inci maddede, mevcut anayasada “Kamu tüzelkişiliği, **ancak kanunla veya kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanarak** kurulur”. Denilmektedir. Teklif ile “Kamu tüzel kişiliği, **kanunla veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesi (CBK) ile** kurulur.” Denilmektedir. Bu maddeye yapılan ek ile “**Üst düzey kamu görevlilerinin atanmalarına ilişkin usul ve esaslar Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenir.**” Denilmektedir. Bu teklif ile kamu tüzel kişiliği, kanunun yanında Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kurulabilecektir. Üst düzey bürokratların atanması.- 1982/104 (yeni): Cumhurbaşkanı, “Üst kademe kamu yöneticilerini atar, görevlerine son verir ve bunların atanmalarına ilişkin usul ve esasları Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenler.” **Üst düzey bürokratların Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle atanmasının nedenleri şunlardır:** Hızlı icraat, bürokratik gecikmenin olmaması, performansın önemi ile ehliyet ve liyakat amaçları içindir. İdare kendisini tekrar eden bir yapı yerine yeni gelişmeleri ve inovasyonu takip eden bir yönetim anlayışı hâkim olacaktır. Artık Üniversitelerde ve diğer ilgili tüm kurumlarda

yapılan çalışmalar, tezler, biri birini tekrar eden bir yapıdan uzaklaşacaktır.

Sistemin zirvesinde olan Cumhurbaşkanı'nın sorumlu olması kabul edilmiştir. Zirvenin sorumsuz olamayacağının kabulü ile millete sorumluluk bilinci mesajı verilmiştir. Herkesin belirli sorumluluğu olduğu benimsenmiştir. Eski sistemde Cumhurbaşkanı, tamamen sorumsuz bulunmakta idi.

IV. PARLAMENTER SİSTEMDE DENETİM³⁹

16 Nisan 2017 tarihli halkoylaması ile kabul edilen yeni sistem öncesinde siyasal yapı, Türkiye'ye istikrarsızlık getirmiştir. Bu sistemde sorumlunun kim olduğu açık ve net değildir; Başbakanı belirsiz bir sistemdir; nimet-külfet dengesi oturmamıştır. Bu nedenle Türkiye'de parlamenter sistemde başarısız olunabilen denetim olgusu, yeni sistemle daha etkin olabilecektir.

V. CUMHURBAŞKANLIĞI SİSTEMİ İLE ÖNCEKİ PARLAMENTER SİSTEMDEKİ DENETİMİN FARKLARI

1. VESAYET ODAKLARININ DENETLENMESİ

1982/15 inci madde değişikliği ile sıkıyönetim kelimesi tamamen kaldırılmaktadır. Anayasanın diğer maddelerinden de sıkıyönetim kelimesi tamamen çıkarılmıştır. Yapılan yenilikle olağanüstü yönetim usullerinden sıkıyönetim ile askerin devreye girmesi uygun görülmemiş ve bu kavram, anayasadan tamamen çıkarılmıştır.

1982/117 inci madde değişikliğine göre -yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı'na ait olduğundan- milli güvenliğin sağlanması ve milli savunmadan tamamen Cumhurbaşkanı sorumludur. Yürütme yetkisi tamamen Cumhurbaşkanı'na ait olduğu için Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı'na atar ve azleder; Genelkurmay Başkanı, Cumhurbaşkanı'na karşı sorumlu olacaktır.

1982/118 inci madde değişikliğine göre Jandarma Genel Komutanı MGK üyeliğinden çıkarılmıştır. Milli Güvenliğin sağlanmasından

³⁹ Bu konuda ayrıntı verilmemiştir; bu paragrafta belirtilen konular ile parlamenter sistemin getirdiği istikrarsızlık konusunda bkz. Fendoğlu, **171 Soruda Başkanlık Sistemi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2017, s. 105-158.

Cumhurbaşkanı sorumlu olduğu için MGK, tavsiyelerini Cumhurbaşkanına bildirecektir.

119 uncu madde değişikliği iki farklı sebeple ilan edilen olağanüstü hal birleştirilerek sadece bir **olağanüstü hal yönetimine** yer verilmektedir. **Olağanüstü hal ilan sebepleri tek bir maddede birleştirilmiş, MGK'dan görüş alma zorunluluğu kaldırılmış ve ilan yetkisi Cumhurbaşkanına tanınmıştır.** Süre ve yer gibi diğer hükümlerde değişiklik yapılmamıştır. Görüldüğü gibi değişiklik ile sıkıyönetim kalkmakta, olağanüstü hal 15 Temmuz 2016 hain kalkışması karşısında yeniden tanımlanmakta, olağanüstü hal ilan edildiği gün Meclise sunulmakta, tüm yetki Mecliste olmaktadır. Meclis, olağanüstü hal CBK'lerini 3 ay içerisinde onaylamazsa olağanüstü hal kararnameleleri hükümsüz kalmaktadır.

1982/122 inci madde değişikliğine göre inisiyatifin askerlere geçtiği bir olağanüstü yönetim usulü olan sıkıyönetim kaldırılmakta, sıkıyönetim ilan sebepleri olağanüstü hale alınmaktadır.

1982/142 nci maddesine bir fıkra eklenmiş, disiplin mahkemeleri dışında askeri mahkemelerin kurulamayacağı belirtilmiş ancak savaş halinde, asker kişilerin görevleriyle ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevli askeri mahkemeler kurulabileceği kabul edilmiştir. Bu ek ile disiplin mahkemeleri ve savaş hali dışında askeri mahkemelerin kuruluşu yasaklanmakta, sadece disiplin mahkemelerinin kurulabileceği kabul edilmektedir.

1982/145 inci madde değişikliğine göre askeri yargı başlığını taşıyan bu madde ilga edilmektedir. Askeri yargı, ilk derece askeri mahkemeleri ve yüksek mahkemeleri ile birlikte kaldırılmaktadır.

1982/156 ıncı madde değişikliğine göre, Askeri Yargıtay; **1982/157** madde değişikliğine göre ise Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) kaldırılmaktadır.

1982 Anayasasının eski metninde yazılı olan sıkıyönetim, kanun tasarısı, Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, Jandarma Genel Komutanının MGK'ya girmesi kavram veya kurumları ilga edilmiştir. Askerî Yargıtay, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi ve askerî mahkemeler, Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla kaldırılmıştır. Kaldırılan askerî yargı mercilerinde görülmekte olan dosyalardan;

kanun yolu incelemesi aşamasında olanlar ilgisine göre Yargıtay veya Danıştay'a, diğer dosyalar ise ilgisine göre görevli ve yetkili adli veya idari yargı mercilerine dört ay içinde gönderilecektir.

2. CUMHURBAŞKANLIĞI SİSTEMİ, ADALETİN DAHA İYİ TESİSİ İÇİN KABUL EDİLMİŞTİR

Olağanüstü hallerde Cumhurbaşkanlığı kararnamesi (CBK).- Savaş ve mücbir sebeplerle Türkiye Büyük Millet Meclisinin toplanamaması hâli hariç olmak üzere; olağanüstü hal sırasında çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri üç ay içinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülür ve karara bağlanır, aksi halde olağanüstü hallerde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamesi (CBK) kendiliğinden yürürlükten kalkar. Halen mevcut olmayan bu hüküm, idarenin denetimi açısından önemli bir yeniliktir.

1982/125 inci maddenin ikinci fıkrası ilga edilmekte ve Cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemleri ile Yüksek Askeri Şura kararlarını yargı denetimi dışında bırakan hüküm Anayasa metninden çıkarılmaktadır. Cumhurbaşkanının işlem ve kararlarına karşı dava açmak idarenin denetimi açısından önemlidir.

1982/126 ıncı maddede eski metinde düzenleme kanun ile yapılmakta iken yeni halde Cumhurbaşkanlığı kararnamesi yolu seçilmiştir. Bu madde değişikliğine göre, “Merkezi idare kapsamındaki kamu kurum ve kuruluşlarının; kuruluş, görev, yetki ve sorumlulukları Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenir.” Denilmekte ve böylece yürütme yetkisine sahip olacak Cumhurbaşkanı, kendisine bağlı devletin merkezi idaresini kararname (CBK) ile düzenlemeye sahip olacaktır. İdarenin düzenlenmesinin CBK ile yapılmasının nedeni, **yapısal dönüşümü sağlamak, benzer iş yapanları birleştirmek, yenilik, inovasyon ve yeni teknoloji ile uyumu** sağlamaktır. **TBMM böylece asli görevini** yapacaktır.

1982/159 ıncı madde değişikliği ile Hâkimler ve Savcılar Kurulu 22 asil ve 12 yedek üyeden 13 üyeye düşürülmekte ve Kurulun daire sayısı üçten ikiye indirilmektedir. Kurul üyelerinin belirlenmesinde hâkim ve savcılar doğrudan seçme usulünden vazgeçilmekte, Adalet Bakanı ve müsteşar doğal üye olmak üzere dört üyeyi Cumhurbaşkanının ve yedi üyeyi de TBMM'nin doğrudan seçmesi yöntemi

belirlenmektedir. TBMM'nin basit çoğunlukla değil ilk turda 2/3 (400 üye) çoğunlukla, olmazsa ikinci turda 3/5 (360 üye) çoğunlukla seçmesi benimsenmiş, ikinci turda da seçilemezse en çok oy alan iki adayın katılacağı üçüncü turda kur'a yöntemi ile belirlenmesi öngörülmektedir. Cumhurbaşkanı 4 üye seçecektir. Kurulun, üç üyesi birinci sınıf olup, birinci sınıfa ayrılmayı gerektiren nitelikleri yitirmemiş adli yargı hâkim ve savcılar arasında, bir üyesi birinci sınıf olup, birinci sınıfa ayrılmayı gerektiren nitelikleri yitirmemiş idarî yargı hâkim ve savcılar arasında Cumhurbaşkanıca seçilecektir. TBMM 7 üye seçecektir, bunun üç üyesi Yargıtay üyeleri, bir üyesi Danıştay üyeleri, üç üyesi nitelikleri kanunda belirtilen yükseköğretim kurumlarının hukuk dallarında görev yapan öğretim üyeleri ile avukatlar arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilir. Öğretim üyeleri ile avukatlar arasında seçilen üyelere, en az birinin öğretim üyesi ve en az birinin de avukat olması zorunludur. Yargının patronu sayılabilen HSK'nın demokratik oluşumu açısından önemlidir.

Bütçe kanunu. - Bütçe kanununun süresinde yürürlüğe konulmaması halinde, geçici bütçe kanunu çıkarılır. Geçici bütçe kanununun da çıkarılamaması durumunda, yeni bütçe kanunu kabul edilinceye kadar bir önceki yılın bütçesi yeniden değerlendirilme oranına göre artırılarak uygulanır. Bütçenin istikrarı, yürütmenin istikrarıdır ve istikrar denetiminin daha iyi yapılabilmesi için ön koşul sayılabilir.

VI. SONUÇ

1. Bugünkü anlamıyla ombudsmanlığın kurucusu sayılabilen Hz. Ömer, hisbe otoritesini düzenlemiş ve bunu yargı otoritesinden ayrı tutmuştur. Çünkü bazı haklar vardır ki, hukuk düzeni, bunların korunmasını istemektedir; ne var ki, ihmal edildiğinde sorunu kadiya götürecek belirli bir kişi olmamakta veya zarar görecektir kimse kendi hakkını korumaktan aciz bulunmakta, böylece kamu takibini gerektirmektedir.
2. Ombudsmanlığın kaynaklandığı orijinal kelime olan “hisbe” kavramı, İslâm hukukuna özgü bir kurumdur, Bizans'tan alınma ya da Roma'dan alındığı doğru olmadığı gibi, kadi karşısında alternatif olarak dinden kaçış değildir. Muhtesibin üç görevi,

insanların haklarını (hukuku'l-ibad), Allah'ın haklarını (huku-ku'llah) ve diğer hakları korumaktır.

3. Ombudsmanlığın uzak temelleri, Çin'de, Roma'da ve Antik Yunan'da bulunabilir. Bu uygarlıkları kendi potasında yoğurarak modern dünyaya sunan İslam Medeniyeti ve Osmanlı uygulaması bu konuda zengin örneklerle doludur. İslam-Osmanlı medeniyetinde kamu denetçiliğinin temelleri, değişik kavramlara dayandırılabilir; bunlar, ihtisap kurumu, şurta kavramı, divan, divan-ı mezalim, kadı'l-kudatlık, kazaskerlik, kadılık, ahilik, fütüvvet, Meşveret/şura ilkesi ve Uzlaştırma Heyeti ve Sulh Meclisi'dir.
4. Çağdaş dönemde, devlet yapısının ve yönetiminin büyümesi, verimliliğini küçültmüş, bu nedenle devletin daha iyi denetlenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Kamu yönetimi devletten ve toplumdan ayrı düşünülemez. Yönetim, ehil olmayanlar elinde yozlaşır, fayda üretmekten çok zarar salgılayan bir yapıya dönüşür. Bu nedenle idarenin aksak yanları düzeltilmelidir.
5. Geçmişte yönetim anlayışı; hiyerarşi, bürokrasi, sınıf farklılığı ve merkeziyetçilik gibi kavramlar iken bugün bu kavramların yerini karmaşıklık, dinamizm, farklılık, çok kimlilik, yerelleşme, hesap verebilir, denetlenebilir gibi kavramlar almıştır.
6. Amaç, yönetimin iyileştirilmesi, birey haklarının korunması, "bugün git yarın gel" felsefesinin yıkılması, bireyin hesap sorabilmesidir.
7. Belirtilen nedenlerle, Cumhurbaşkanlığı sisteminde denetim ve ombudsmanlık denetimi, eski sisteme göre daha başarılı olabilecektir.
8. Denetim yapan birimler, bu yeni sistemde daha iyi bir denetim yapabileceklerdir.
9. Bu sistemde denetlenecek birimler olarak istisnalar azalmış, denetleme imkânı daha artmıştır.
10. İnsanımız, "Allah, hâkime, hekime, hükümete muhtaç etmesin" dememelidir.

11. Yeni sistemin zirvesinde olan Cumhurbaşkanı'nın sorumlu olması kabul edilmiştir. Zirvenin sorumsuz olamayacağının kabulü ile millete sorumluluk bilinci mesajı verilmiştir. Herkesin belirli sorumluluğu olduğu benimsenmiştir. Eski sistemde Cumhurbaşkanı, tamamen sorumsuz bulunmakta idi.
12. Yeni sistemle Anayasanın 8 inci maddesi değiştirilmiş, yürütme yetkisi sadece Cumhurbaşkanına verilmiştir. Başbakanlık ve Bakanlar Kurulunun kaldırılmış olması, sistemi hızlandıracak, hızlı karar almaya yardım edecek, sistemin daha iyi işlemesi gerçekleşecektir. Bürokrasi, sistemin hızını düşüremeyecektir. Bununla birlikte, isabetli ve yerinde karar alınabilecek mekanizmalar çalıştırılabilecektir.
13. 108 inci madde ile Devlet Denetleme Kurulu'na icrai yetki verilmekte; idari soruşturma yapma ve Silahlı Kuvvetleri denetleme imkânı tanınarak yetkileri genişletilmektedir. Bu madde ile yenilikler getirilmiştir.
14. Üst düzey bürokratların Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle atanmasının nedenleri, hızlı icraat, bürokratik gecikmenin olmaması, performansın önemi ile ehliyet ve liyakat amaçları içindir. İdare kendisini tekrar eden bir yapı yerine yeni gelişmeleri ve inovasyonu takip eden bir yönetim anlayışı içerisinde olacaktır. Kurumlarda yapılan çalışmalar, aynı işi yapan veya biri birini tekrar eden bir yapıdan uzaklaşacaktır.
15. 16 Nisan 2017 tarihli halkoylaması ile kabul edilen yeni sistem öncesinde siyasal yapı, Türkiye'ye istikrarsızlık getirmiştir. Önceki sistemde sorumlunun kim olduğu açık ve net değildir; Başbakanı belirsiz bir sistemdir; nimet-külfet dengesi oturmamıştır. Bu nedenle eski sistemde başarısız olunabilen denetim olgusu, yeni sistemle daha etkin olacaktır.
16. Yapılan yenilikle olağanüstü yönetim usullerinden sıkıyönetim ile askerin devreye girmesi uygun görülmemiş ve bu kavram, anayasadan tamamen çıkarılmıştır. 117 inci madde değişikliğine göre milli güvenlik ve milli savunmadan tamamen Cumhurbaşkanı sorumludur. 118 inci madde değişikliğine göre Jandarma Genel Komutanı MGK üyeliğinden çıkarılmıştır.

17. Olağanüstü hal ilan sebepleri tek bir maddede birleştirilmiş, MGK'dan görüş alma zorunluluğu kaldırılmış ve ilan yetkisi Cumhurbaşkanına tanınmıştır. Süre ve yer gibi diğer hükümlerde değişiklik yapılmamıştır. Görüldüğü gibi değişiklik ile sıkıyönetim kalkmakta, olağanüstü hal 15 Temmuz 2016 hain kalkışması karşısında yeniden tanımlanmakta, olağanüstü hal ilan edildiği gün Meclise sunulmakta, tüm yetki Mecliste olmaktadır. Meclis, olağanüstü hal CBK'lerini 3 ay içerisinde onaylamazsa olağanüstü hal kararnameleeri hükümsüz kalmaktadır.
18. Disiplin mahkemeleri dışında askeri mahkemelerin kurulamayacağı belirtilmiş ancak savaş halinde, asker kişilerin görevleriyle ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevli askeri mahkemeler kurulabileceği kabul edilmiştir. 156 ıncı madde değişikliği ile, Askeri Yargıtay; 157 nci madde değişikliğine göre Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) kaldırılmaktadır. 1982 Anayasasının eski metninde yazılı olan sıkıyönetim, kanun tasarısı, Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, Jandarma Genel Komutanının MGK'ya girmesi kurumları ilga edilmiş, kavramlar Anayasadan çıkarılmıştır.
19. Savaş ve mücbir sebeplerle Türkiye Büyük Millet Meclisinin toplanamaması hâli hariç olmak üzere; olağanüstü hal sırasında çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri **üç ay içinde** Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülür ve karara bağlanır, aksi halde olağanüstü hallerde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamesi (CBK) kendiliğinden yürürlükten kalkar. Eski sistemde mevcut olmayan bu hüküm, idarenin denetimi açısından önemli bir yeniliktir.
20. Merkezi idare kapsamındaki kamu kurum ve kuruluşlarının; kuruluş, görev, yetki ve sorumlulukları Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenecek ve yürütme yetkisine sahip olacak Cumhurbaşkanı, kendisine bağlı devletin merkezi idaresini kararname (CBK) ile düzenlemeye sahip olacaktır. Bunun amacı, yapısal dönüşümü sağlamak, benzer iş yapanları birleştirmek, yenilik, inovasyon ve yeni teknoloji ile uyumu sağlamaktır. TBMM böylece asli görevini yapacaktır.

KAYNAKÇA

- ABDULHAMİT, er-Rifai. **el Kada ül İdari**, Dımaşk 1989, Dar'ül-Fikr.
- AKDAĞ, Mustafa. **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, C. I, İst. 1977, Cem Yayınevi.
- ALPTEKİN, Coşkun. **"Büyük Selçuklular"**, Büyük İslam Tarihi, C. VII, İst. 1992.
- ALPTEKİN, Coşkun. **"Türkiye Selçukluları"**, Büyük İslam Tarihi, C. VIII, İst. 1992.
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin. **Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık)**, Ankara, Yetkin 2011.
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin. **171 Soruda Başkanlık Sistemi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2017.
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin. **"Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi"**, Yeni Türkiye Dergisi, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Özel Sayısı, Mart-Nisan 2017, Yıl 23, Sayı 94, ss. 90-109.
- HUNTINGTON, Samuel P. **The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order**, Simon and Schustre, New York, London, Toronto, Sydney, New York, 2003, s. 14-185.
- Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu (KDKK), Kanun Numarası: 6328 Kabul Tarihi: 14/6/2012, Yayımlandığı R.Gazete: Tarih: 29/6/2012, Sayı: 28338.
- İBN FERHUN. **Tabsiratü'l-Hükkam**, C. I-II, Mısır 1958.
- İBN AŞUR, M. Tahir. **İslâm Hukuk Felsefesi**, Çev. Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan, İst. 1988.
- İBN KAYYİM el-Cevziyye. **et Turuku'l-Hükmiyye**, Mısır 1977.
- İNALCIK, Halil. **"Mahkama-The Ottoman Empire-The Earlier Centuries"**, EI, C. VI, Leiden 1991.
- İNALCIK, Halil. **"Adaletname"**, DİA, C.I, İst. 1988.
- MAVERDİ, Ebu'l-Hasen. **el -Ahkamu's- Sultaniye**, Beyrut, ty, Dar'ü-l-Kütüb'i-l-İlmiyye.
- KALKAŞANDİ, Ahmet. **Subhu'l-A'sa fi Sinaati'l-İnşa**, C.V, ty.

Milli Tettebbular Mecmuası, C. I- II, İst 1331.

MUTAF, Abdulaziz. ”**Osmanlı Hukuk Sisteminde Dostane Çözüm: “Sulh” Uygulaması**”, bu makale TURCICA Dergisinin 36. sayısında (2004) (Sayfa 125-140) “*Amicable Settlement in Otoman Law: Sulh System*” başlığıyla İngilizce olarak yayınlanmıştır.

MUHAMMAD Akram Khan. **Al-Hisba and the Islamic Economy**, in Public Duties in Islam, The Institution of the Hisba, by al-Shayhkh al-İmam Ibn Taymiya, (Appendix), Leichester,1982, The Islamic Foundadition.

ÖZDEN, Kemal. **Ombudsman (Kamu Denetçisi) ve Türkiye’deki Tartışmalar**, Seçkin, Ankara 2010.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, 4. B., TTKY, Ank. 1988.

TURAN, Osman. **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, Metin, Tercüme ve Araştırmalar**, 2. Baskı, TTKY, Ankara, 1988.

ZUHAYLİ, M. Mustafa. **Melamihu Tanzimü’l-Kada**, C.II, Mekke, ty.

<http://www.usombudsman.org/en/>.

<http://www.usombudsman.org/en/>

<http://www.usombudsman.org/en/>

<http://www.law.ualberta.ca/centres/ioi/Links/Links-to-OfficesInstitutes.php>